

ÇEVRE EĞİTİMİNDE KAMUSAL HALKLA İLİŞKİLER VE STK'LAR İLE İŞBİRLİĞİ

Elif Şeşen*

ÖZET

Hemen herkesin hayatını etkileyen çevre kirliliği ve çevre sorunlarının çözümü için toplumsal sorumluluk paylaşımına ve bunun için de kişilerin konu ile ilgili duyarlılık ve farkındalığının artırılmasına ihtiyaç vardır. Halkla ilişkiler etkinlikleri hem halkın bilgi ve bilinç düzeyinin yükseltilmesine hem de toplumun en geniş kesimlerine ulaşılabilmesi için alanda faaliyet gösteren başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere tüm tarafların desteğinin sağlanması ve artırılmasına katkıda bulunabilir. Bu çalışma, çevre eğitimi ve çevrenin korunması gibi kamunun desteği olmadan başarı şansı bulunmayan bir konuda halkla ilişkiler etkinliklerinin kullanımının ve alandaki sivil toplum kuruluşları ile işbirliğinin önemini örnek bir proje üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre eğitimi, halkla ilişkiler, sivil toplum kuruluşu

GOVERNMENTAL PUBLIC RELATIONS AND COOPERATION WITH NGO'S IN ENVIRONMENTAL EDUCATION

ABSTRACT

Social responsibility sharing and raising of environmental awareness of the people for environmental pollution affecting everyone's life and solution of environmental problems is a vital need. Public Relations (PR) activities may be useful on this way. PR activities can contribute to improve the public's knowledge and awareness on the environment also to gain support of all parties including non-governmental organizations primarily. This study aims to demonstrate the importance of PR activities on a sample project and also cooperation with Non-Governmental Organizations (NGOs) for the environmental education which is a subject that needs support of the public.

Keywords: Environmental education, public relations, non-governmental organization

GİRİŞ

Dünyada ve Türkiye'de artan çevre duyarlılığı; çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında çevre eğitiminin rolü ve öneminin de üzerinde daha fazla durulan bir konu haline gelmesini sağlamıştır.

Çevre eğitimi, ülkemizde yasal olarak kamu kurumlarının uhdesinde olmakla birlikte bütün toplum kesimlerini etkilediği için toplumun tamamını içine alacak şekilde geniş bir perspektifle ele alınması gereken bir konudur. Çevreyi kirlüten de çevre kirliliğinden etkilenen de aynı kişilerdir. Bu sebeple çevre eğitiminin çocuklardan yetişkinlere tüm toplumsal katmanlara yaygınlaştırılması sorumlu kamu kurumlarının temel görevi ve önceliğidir.

* Dr., T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı

Ülkemizde, 645 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile ikiye ayrıldığı 2011 yılına kadar, çevrenin korunması ve çevre eğitiminden sorumlu temel kurum, Çevre ve Orman Bakanlığı (1) olmuştur. Bakanlığın kuruluş kanununda da sayılan görev ve sorumluluklar arasında; öğrenciler, öğretmenler, sanayiciler, yerel yöneticiler, ev hanımları gibi toplumun tüm kesimlerine su tasarrufu, çevrenin korunması, ağaçlandırmanın önemi, orman yangınlarının önlenmesine yönelik tedbirler gibi konularda eğitim verilmesi, farkındalık yaratıcı projeler hazırlanması ve uygulanması da bulunmaktadır.

Çevrenin korunması gibi başarısı, toplumsal sorumluluk paylaşımına bağlı olan konularda mümkün olduğunca geniş bir kitleye ulaşılabilmesi için çeşitli halkla ilişkiler etkinliklerinin planlanması ve uygulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Kamusal halkla ilişkilerin temel amaçları; kamuoyunu aydınlatma, halkın işini kolaylaştırma, kanun ve kuralları halka anlatmadır. Kamuoyunun aydınlatılması konu ile ilgili tarafların desteğinin sağlanmasına yönelik bilgi verici ve eğitici faaliyetleri de kapsar. Çevre eğitimi de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Bu çalışma, örnek bir proje üzerinden kamu kurumlarının çevre eğitimi ve çevrenin korunması konusunda kamusal desteği sağlamada halkla ilişkiler etkinlikleri ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliğinin önemini göstermeyi hedeflemektedir.

1. ÇEVRE EĞİTİMİ

Hızlı nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme gibi sebeplerle artan çevre problemleri bölgesel ve yerel olmaktan çıkarak ulusal ve uluslararası boyutlara ulaşmıştır. İnsan ve çevre arasındaki etkileşimin zorunlu ve vazgeçilmez oluşu, çevre kavramının farklı boyutlar kazanmasını ve artan çevre problemlerinin ülke gündemlerinde üst sıralara taşınmasını sağlamıştır.

“Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak” herkesin en temel insani ve anayasal hakkıdır. Bu hakkın daha iyi anlaşılması ve savunulması kişilerin konu ile ilgili bilgi düzeyinin artışına yani çevre eğitimine bağlıdır.

Çevre eğitimi, “toplumun tüm kesimlerinde çevre bilincinin geliştirilmesi, çevreye duyarlı, kalıcı ve olumlu davranış değişikliklerinin kazandırılması ve doğal, tarihi, kültürel, sosyal değerlerin korunması için aktif katılımın sağlanması” (Bamberg ve Moeser 2007: 15) olarak tanımlanabilir. Buradan hareketle çevre eğitiminin amacı, “dünyanın karşı karşıya bulunduğu sorunlardan haberdar, bu sorunların nasıl çözülebileceğini bilen ve buna gönüllü olan vatandaşlar yetiştirmek” (Palmer 1998: 27) şeklinde ifade edilebilir.

Çevre eğitimine yönelik üç yaklaşımdan söz edilmektedir (Huckle 1993: 44):

- **Çevre yönetimi ve kontrolü için eğitim:** Bu yaklaşıma göre çevre eğitimi, fiziksel ve beşeri sistemler ile bu sistemlerin karşılıklı etkileşimlerinin algılanmasını ve öğrenilmesini teşvik eder.

- **Çevre bilinci ve yorumu için eğitim:** Bu yaklaşıma göre çevre eğitimi, öğrencilerin çeşitli beceriler kazanmalarını sağlar ve arazi gezileri gibi çevresel etkinlikler vasıtasıyla öğrenmeye yönelik bir kaynak olarak eğitimin kullanıldığı ilgi ve uğraşları teşvik eder.
- **Sürdürülebilirlik için eğitim:** Bu yaklaşıma göre çevre eğitimi, öğrencileri kendi davranışlarından sorumlu olmaya teşvik eden bir çevre etiği kazandıran, bilgiye dayalı konuların yer aldığı önceki iki yaklaşımın üstüne inşa edilmelidir.

Çevre eğitimi konusunun ilk defa uluslararası gündeme girdiği 1972 yılında Stockholm'de yapılan Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı'nda çevre eğitimiyle ilgili kararlar alınmıştır. Konferansta "çevresel meselelerde eğitim, genç kuşaklar için olduğu kadar yetişkinler için de var olmalı ve onlara gerekli önem verilmelidir" önerisini içeren bir bildirge yayınlanmış ve çevre eğitiminin örgün eğitim süreciyle sınırlı olmayan, yaşam boyu süren bir eğitim olduğunun altı çizilmiştir (Sancar 2005: 27). Stockholm Konferansı'nda kabul edilen 97 sayılı kararda, devletlerin çevrenin yönetim ve denetiminde halkın katılımını kolaylaştırmak için bireylerin ve toplulukların aktif katılımını teşvik edici yöntemler geliştirmesinin gerektiği de belirtilmiştir. Avrupa Konseyi'nce kabul edilen birçok belgede de bireylerin ve grupların çevrenin korunması ve iyileştirmesine gönüllü katılımının özendirilmesinin önemi vurgulanmaktadır (Özer 2002: 15).

Ülkemizde çevre sorunları ile ilgili çok sayıda araştırma ve yayın mevcutken, çevre eğitimi alanında aynı şeyden bahsetmek ne yazık ki mümkün değildir ancak yine de son yıllarda bir artış eğiliminden söz edilebilir.

Türkiye'de çevre mevzuatı ve katı atık bertarafı, atıksu arıtma, havza koruma, hava kalitesi gibi çevresel problemlerin çözümünde önemli gelişmeler sağlanmıştır ancak çevrenin korunması toplumun bütün kesimlerinin bilinçlenmesi ile gerçek anlamını bulabilecektir. Çünkü çevreye zarar veren de, bu zararın sonuçlarından etkilenen de, çevreyi koruyan ve geliştiren de insandır. Bu sebeple çevre eğitimi, çevre koruma anlayışının en önemli ögesi oluşturmaktadır. Ancak çevre eğitimi; proje hedefleri uzun dönemli, etkisi kısa zamanda ortaya konulamayan ve sürekliliğe ihtiyaç duyan bir faaliyettir.

Türkiye'nin çevrenin korunması ve çevre eğitimi ile ilgili mevzuatında 1983 yılında kabul edilen 2872 Sayılı Çevre Kanunu önemli bir adımdır. Kanunun maksadı "bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak" şeklinde ifade edilmektedir. Kanun, biyolojik çeşitliliğin ve sulak alanların korunması ile ilgili hükümler de içerir. Çevre Kanunu ilk kabul edildiğinde çevre eğitimi ile ilgili herhangi bir düzenleme içermemekteydi ancak kanunda 2006 yılında yapılan değişiklikle, yalnızca çevre sorunları değil, çevre eğitiminin de önemli olduğu vurgulanarak bu konuda örgün ve yaygın eğitim kurumlarına çeşitli görevler verilmiştir.

Ülkemizin çevre koruma konusunda uluslararası yükümlülükleri de bulunmaktadır. 2003 yılında açıklanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde ülkemizin Avrupa Birliği Çevre Politikası'na uyumu konusundaki yükümlülükleri ortaya konmuştur. Belgeye göre, Türkiye'nin çevre konusunda AB'ye uyum konusunda yerine getirilmesi gereken yükümlülükler şunlardır (Budak 2000: 47):

- **Kısa vadede:** Müktesebat aktarımı için bir program kabul edilmesi ve finansmanı için bir plan hazırlanması, çerçeve mevzuatın, su kalitesine ilişkin mevzuatın, doğanın korunmasına ilişkin mevzuatın, birleştirilmiş kirliliği önleme kontrol ve atık idaresine ilişkin mevzuatın aktarımı ve uygulanmasına başlanması ve çevresel etki değerlendirme direktifinin yürürlüğe konulması ve uygulanması,
- **Orta vadede:** Konu ile ilgili iç hukuk düzenlemelerinin yapılması, veri toplama dahil olmak üzere kurumsal, idari ve izleme kapasitelerinin güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin diğer tüm sektörel politikalar ve bu politikaların uygulama yöntemleriyle bütünleştirilmesi, çevre eğitiminin yaygınlaştırılması.

Çevre politikası ve eğitimi açısından ulusal faaliyetlerin uluslararası önceliklere uyarlanmasında yol gösterici nitelikte önemli bir belge, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)'dir. UÇEP, kamu ve özel sektörün yanında üniversiteler, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler, meslek kuruluşlarının katılımıyla oluşturulan çalışma gruplarının rapor ve önerileri ile geliştirilerek 2000 yılında tamamlanmıştır (www2.cevreorman.gov.tr/Ucep.html). UÇEP'te, enformasyon-duyarlılık düzeyinin geliştirilmesi başlığı altında "çevre için eğitim öncelikli eylemlerden biridir" ifadesi ile çevreyle ilgili konulardaki kararlılık dile getirilmiş olmasına rağmen uygulamada bu durumun tam olarak gerçekleşmediği görülmektedir (Yılmaz ve ark. 2005: 17). Ulusal çevre programının başarılı olması etkili ve bilinçli bir çevre eğitime bağlı olacaktır. Çünkü çevre sorunları ile başa çıkmanın yolu, bilinçli ve organize bir şekilde, toplumdaki bütün bireylerin eğitiminden geçer (Bozkurt ve Cansüngü 2002: 28).

Çevre problemlerinin kontrol altına alınması ve çevreye karşı duyarlı vatandaşlar yetiştirilmesinde çevre eğitimi şarttır. Çevre eğitimi, örgün eğitim ve öğretimde üzerinde daha fazla durulan bir konu haline gelmiş olmakla birlikte ülkemizde bugün gelinen nokta henüz yeterli aşamada değildir. Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda çevre eğitiminin istenilen düzeyde olmadığı belirtilmektedir (Haktanır ve Çabuk 2000; Şahin ve ark. 2004).

Ülkemizde daha önce 9 sınıf müfredatında yer alan "Çevre ve İnsan" dersi kaldırılmış olup çevresel konulara biyoloji ve diğer fen bilimleri derslerinin alt başlıkları altında yer verilmiştir (Özdemir 2007: 59).

Bahar (2000) tarafından yapılan bir araştırma üniversite öğrencilerinin temel çevresel konulardaki bilgi düzeyinin yetersizliğini ortaya koymuştur. Araştırmaya

katılan öğrenciler arasında lisede Çevre ve İnsan dersini almış öğrenciler bulunmasına rağmen öğrencilerin çoğu (%63) "ozon tabakası" ya da "sera etkisi" gibi gündemdeki çevresel kavramları tanımlayamamıştır. Çocuklara eğitim verecek öğretmenlerin de konu ile bilgi düzeyleri yetersiz kalmaktadır. Öztaş ve Kalıpçı (2009) tarafından Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencileri arasında yapılan araştırma sonuçları da bunu desteklemektedir. Zira kendilerinden "asit yağmuru", "ekoloji", "geri dönüşüm", "sera gazı" gibi temel çevresel kavramlarla ilgili birer cümle yazmaları istenen öğretmen adaylarının %28'i asit yağmuru, %35'i sera gazı ve %74'ü de geri dönüşüm hakkında hiçbir şey yazamamışlardır. Çevre eğitiminin amaç ve hedeflerine ulaşılabilmesi için okulda alınan derslerin yeterli olmadığı, geniş ve yaygın bir toplumsal eğitime ihtiyaç duyulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çevre eğitiminin temelinde ise bilgilendirme ve haberdar etme vardır.

2. ÇEVRE EĞİTİMİ, SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE HALKLA İLİŞKİLER

Çevre gibi toplumsal, ekonomik, sosyokültürel çok katmanlı ve çok taraflı konularda kanuni düzenlemeler gerekli ama yeterli değildir, başarı ancak toplumsal ikna ve destek ile mümkündür. Bunun yolu ise halkla ilişkiler faaliyetleri ve etkinliklerinden geçmektedir. Ledinghama (2001) tarafından devlet-vatandaş ilişkileri üzerine yapılan bir çalışmada halkla ilişkilerin kamuoyunun desteğini kazanmaya ve bir konuda baskı unsuru oluşturmaya ya da davranış değişikliği yaratmaya katkıda bulunabileceğine işaret edilmektedir.

Halkla ilişkiler etkinlikleri içinde geliştiği toplumun sosyal, kültürel, politik ve ekonomik durumundan etkilenir. Türkiye'de yönetim ile halk arasındaki ilişki istenen düzeyde olumlu, sürekli ve iki yönlü değildir. Ancak giderek bilinçlenen, katılım duyarlılığı artan bir Türkiye'de kamu yönetiminin halkla ilişkiler faaliyetlerine, iletişime daha da önem verme gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Kazancı 1997: 34). Halkla ilişkiler, kamu yönetiminin hem halkı tanıma hem de çeşitli karar ve uygulamaları, faaliyetleri tanıtma işlevlerini yerine getirmektedir. Her iki işlevin de temel amacı, halkın destek ve inancının sağlanmasıdır.

Kamu kurumlarının halk üzerinde olumlu bir imaj yaratabilmesi için üstlendikleri hizmeti kendi kuruluş amaçları doğrultusunda anlamlı ve açıklanabilir kararlarla en etkili ve verimli bir biçimde yürütmesi gerekmektedir. Toplumun desteğini ve güvenini kazanmak kamu kurumları için hayati önem taşır. Kamu kurumlarının her eylemi halkın desteğine dayanmalıdır. Zira halkın desteğine dayanmayan eylemlerin gerçekleşmesi çok zordur. Kamu kurumlarının hukuksal olarak bir takım güçlerle donatılması, halkın isteklerinin karşılanması ve sorunlarını çözmesine yetmemektedir (Çakmak ve Kilci 2011: 221). Bu desteğin kazanılabilmesi için kamu kurumlarının mümkün olan en geniş platformda, kamunun en geniş kesimleri ile birlikte çalışması gerekmektedir. Bu kesimlerden biri de sivil toplum kuruluşlarıdır.

Siyasal katılım biçimlerinden biri olan Sivil Toplum Kuruluşları'nın (STK) (2) ortaya çıkışları aslında bir "halkla ilişkiler" sürecidir. STK'ların oluşum sebebi, herhangi bir sorun hakkında bireylerin oluşturdukları bir örgüt dahilinde, belirli hedef kitleleri ya da kamuoyunu harekete geçirmek üzere planlı ve sürekli çalışmalar yapmaktır (Şentürk 2005: 99). STK'lar, Batı'dan başlayarak temsili demokrasilerde yönetim krizlerinin baş göstermesi ve halkın doğrudan katılma isteminin artmasıyla toplumsal yaşamda önemli bir güç konumuna gelmiş, liberal demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla toplumda işleyiş kazanması sonucu modern ve örgütlü yaşamın vazgeçilmezlerinden olmuştur (Aslan ve Kaya 2004: 216).

"Belli toplumsal, kültürel, sanatsal, bilimsel amaçlar çerçevesinde gönüllü olarak bir araya gelen, örgütlenen ve o amaçlar doğrultusunda faaliyette bulunan kişilerin oluşturdukları tüzel kişiliği ve sürekliliği olan örgütsel yapılar (Bozkurt 1998: 90)" olarak tanımlanabilecek sivil toplum kuruluşu kapsamına genellikle, dernekler, vakıflar, meslek kuruluşları ve bunlara benzer yapılanmalar girmektedir.

Toplumunu oluşturan birey ve sosyal grupların kolektif olarak gönüllü tarzda oluşturdukları platformlar niteliğindeki STK'ların çevre alanındaki ihtiyaçları karşılayabilmesi için devlet kurumları ile işbirliği içerisinde hareket etmesi önemlidir. Ancak kurumların da çevre alanındaki faaliyetlerinde başarılı olabilmesi, uygulanabilir çözümler üretebilmesi için sivil toplum kuruluşları ve özel sektörle birlikte çalışması gereklidir (Yavaş ve Palabıyık 2006: 12).

Toplumların karmaşık bir nitelik kazandığı, birçok güç odağının oluştuğu, talep ve beklentilerin büyük bir hızla değiştiği günümüzde, kamuoyu araştırmaları, medya takibi, basın bülteni gönderimi gibi geleneksel halkla ilişkiler etkinlikleri yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla toplumun farklı kesimlerinin taleplerini, beklentilerini, övgü ve şikayetlerini belirleme olanağına sahip sivil toplum örgütleri ile iletişim içinde olup sosyal sorumluluk kapsamındaki beklenti ve talepleri bu örgütler aracılığıyla izlemek gerekmektedir (Biber 2009: 137).

Çevre konusunda ulusal ve uluslararası ölçekte çok sayıda STK faaliyet göstermektedir. 1990'lı yıllardan itibaren çevreci sivil toplum kuruluşları gerek gelişmekte olan ülkelerin gerekse gelişmiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal politikalarına yaptıkları eleştirilerle dikkati çekmekte, kamu otoritesinin çevre konularında önlemler alması yönünde girişimlerde bulunmakta ve uluslararası kuruluşlarda gerçekleştirildikleri çalışmalarla çevresel politikaların biçimlenmesinde etkili olabilmektedirler (Şirin 2002: 65).

Ülkemizde de çevre konusunda çalışan Türkiye Çevre Vakfı, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, Doğal Hayatı Koruma Vakfı, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Çevre Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL), Türkiye Ormancılık Derneği, Yeşil Bisikletliler, Deniz Temiz Derneği (TURMEPA), Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı (ÇEVKO), Taşınabilir Pil Üre-

ticileri ve İthalatçıları Derneği (TAPDER) gibi çok sayıda STK bulunmaktadır. Bunlar arasında TEMA, ÇEKÜL ve Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF-Türkiye) tanınırlık bakımından öne çıkmaktadır.

Çevre bilincinin geliştirilmesinde ailenin, eğitim kurumlarının, kitle iletişim araçlarının yanında sivil toplum örgütlerinin etkin ve önemli rolleri bulunmaktadır. Çevre eğitiminin yürütülmesinde, sivil toplum örgütlerinin, yerel yönetimlerin çevre duyarlılığını, bilincini geliştirici, kamuoyu oluşturucu, karar süreçlerine ağırlıklarını koyucu nitelikteki etkin, dizgeli halk eğitimi etkinliklerinin katkısı önem taşımaktadır (Geray 2002: 297). Toplumun daha katılımcı ve aktif hale getirmek ancak bu katkıyla mümkün görünmektedir.

3. ÇEVRE EĞİTİMİNDE KAMU-SİVİL TOPLUM İŞBİRLİĞİNE ÖRNEK BİR PROJE

1972 yılındaki Stockholm Konferansı sonrasında Batılı toplumların kamuoyunda çevreye yönelik artan ilgi, o zamana kadar belli bir çevre politikası olmayan ülkemizi de etkilemiş, kalkınma planları ve hükümet programlarında dahi yer almadan bazı kurumsal gelişmeler başlatılmıştır.

Çevre Kanunu'nun 1. maddesi, çevrenin bütün vatandaşların ortak varlığı olduğunu, 3. maddesi çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesinin gerçek ve tüzel kişilerle vatandaşların görevi olduğunu belirtmektedir. Çevre eğitimi konusunda da kamu kurum ve kuruluşlarına çeşitli ödevler yüklemektedir. Kanuna göre çevre yönetimi temel olarak kamu kurum ve kuruluşlarının uhdesindedir. Bununla birlikte çevre, toplumun tüm kesimlerinin (kamu-özel-yerel-sivil) etkin rol alması gereken bir alandır.

2872 sayılı Çevre Kanunu 3. maddesinde 2006 yılında değişiklik yapılarak çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkelerle idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları öncelikli olarak çevrenin korunması ve kirliliğinin önlenmesi ile görevlendirilmişler ve bu konulardaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve yerel yönetimlerin, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapmaları esas kabul edilmiştir. Türkiye'de yapılan yeni hukuki düzenlemeler ve hukuk kurallarında yapılan değişiklikler ile birlikte çevre alanında sivil toplum kuruluşlarının tek başına kamuoyunu harekete geçirme amaçlı faaliyetlerinden, devlet kurumları ile sivil toplum kuruluşlarının çevre ile ilgili idari süreçlerin pek çok aşamasında komisyonlarda, kurullarda, şuralarda ortak çalışmalar yürütmesinin hukuki zemini oluşturulmuştur (Kırışık 2013: 344).

Devlet eliyle, "çevre bilinci" oluşturacak kurumların başında Çevre ve Orman Bakanlığı (2011 yılından itibaren Orman ve Su İşleri Bakanlığı) gelmektedir. 4856 Sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Kuruluş Kanunu'nda bakanlık "çevre uygulamalarına etkinlik kazandırmak için başta mahalli idareler olmak üzere, sürekli bir eğitim programı uygulamak, bu amaçla yapılan eğitim faaliyetlerini iz-

lemek, desteklemek, yönlendirmek, çevre bilincini geliştirmek ve çevre problemleri konusunda kamuoyu araştırmaları yapmak” ile görevlendirilmiştir. Bir başka görevi ise “çevre konusunda görevli kamu ve özel kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, bu konuda faaliyette bulunan gönüllü kuruluşları desteklemek, yönlendirmek ve işbirliğini teşvik etmek” olarak sayılmaktadır.

Bakanlıkların beş yıllık strateji planlarında sivil toplumla ilişkilerine yer vermeleri kamu-STK işbirliğinin geleceği açısından olumlu bir gelişmeye işaret etmektedir. Ancak sivil toplum kuruluşları ile kamu kurumları arasındaki ilişkiyi düzenleyen, üzerinde uzlaşmış ilkeler, mekanizmalar ve sorumlulukları içeren bir çerçeve mevzuat bulunmamaktadır. Kamu çalışanlarının sivil toplum ve demokrasilerdeki rolü konusunda bilgi ve tecrübelerinin kısıtlı oluşu, sivil toplum kuruluşlarının da yasal mevzuat ve kurum içi işleyiş konusunda yeterli bilgiye sahip bulunmayışları işbirliğini güçleştiren sebepler arasında sayılabilir. Çevre eğitimi konusunda da kamu kurumlarının sivil toplum kuruluşları ile işbirliği ne yazık ki istenen ve yeterli düzeyde değildir.

Çevre alanında faaliyet gösteren STK’lar ilgili bakanlıklardaki yasal mevzuat oluşturulması çalışmalarına katılmaktadırlar. Bu çalışmaların hazırlık ve uygulama süreçlerinde görev alabilmektedir. STK’lar, çevre bilinci ve duyarlılığı oluşturmak için katılımcılara yönelik çeşitli eğitim programları da düzenlemektedir. Ülkemizde yapılan çalışmalar genel olarak seminerler yoluyla çevre eğitimi, çevre eğitimi kamplarının düzenlenmesi, çevre eğitimine yönelik bilgilendirici veya rehber kitapların hazırlanması, okul öğretmenlerinin konu hakkında eğitim alması veya bilgilendirilmesiyle gerçekleştirilmektedir.

Ülkemizde kamu-STK işbirliğinde çevre eğitimi projesinin ilk örneği 2005-2007 yılları arasında uygulanan “Yeşil Kutu” projesidir. Proje, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Bölgesel Çevre Merkezi (REC) ve Doğa Derneği işbirliğinde hayata geçirilmiştir (www.yesilkutu.net/). Çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınmayla ilgili oluşturulan çalışma grubunun önerileri doğrultusunda belirli konulara odaklanan Yeşil Kutu; ders planları ve bilgi içeren çalışma notlarının yer aldığı bir öğretmen el kitabı, animasyon ve kısa filmlerin yer aldığı bir DVD, çevre konularında kapsamlı bilgilerin yer aldığı etkileşimli bir CD ve oyunlardan oluşan bir eğitim setidir. İlk etapta 38 ilden 101 öğretmene eğitim verilmiş ve daha sonra eğitimlerini tamamlayan öğretmenler de kendi okullarındaki öğretmenlerle birlikte Yeşil Kutu eğitim setini öğrencileriyle uygulamaya devam etmiş ve böylece toplamda 600.000 öğretmen ve öğrenciye çevre eğitimi verilmiştir.

Çevre eğitimi konusunda kamu-STK işbirliğinin tüm Türkiye’deki yetişkinlere yönelik halkla ilişkiler etkinlikleri ile desteklenmiş örneği ise “Seyyar Çevre Eğitim Araçları Projesi” olmuştur. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından “aynı suyu,

aynı toprağı, aynı havayı, aynı dünyayı paylaşıyoruz” sloganıyla 22 Nisan–31 Ekim 2010 tarihleri arasında toplumun tüm kesimlerinde çevre bilincinin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmak maksadıyla 3 etapta planlanan ve tüm Türkiye’de uygulanan proje kapsamında özel olarak tasarlanmış 5 adet Seyyar Çevre Eğitim Aracı, ilk etapta 81 il merkezini ziyaret etmiştir. İkinci etapta yaz döneminde orman yangınlarına karşı duyarlılığın artırılması için yangına hassas kıyı kesimlerindeki 15 ilde etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Projenin son etabı ise sonbaharda okulların açılmasıyla yürütülmüş ve çevre kolu öğretmenlerine eğitim verilmiştir.

Projenin halkla ilişkiler stratejisi Cutlip ve Center (1978) tarafından ortaya konan 4 aşamalı halkla ilişkiler modeline göre planlanmıştır. Modele göre bir halkla ilişkiler etkinliğinin veri toplama, planlama, uygulama ve değerlendirme olmak üzere 4 temel aşaması bulunmaktadır.

Veri toplama aşaması mevcut durumun ortaya konması ve hedef grupların belirlenmesi açısından önemlidir. Bu aşamada ilgili kurum ve kuruluşlar, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarının da katkılarıyla her yıl çevresel göstergeleri ve bu göstergelerdeki değişimi göstermek amacıyla hazırlanan Çevre Durum Raporu’nun (2010) verileri dikkate alınmıştır. Raporun çevresel duyarlılık ve farkındalık ile ilgili sonuçları ülkemizde orman yangınları, su kıtlığı, iklim değişikliği gibi çevresel problemlerde toplumsal bilincin yetersizliğini ortaya koymaktadır. Örneğin ülkemizde orman yangınlarının %93’ü insani faaliyetlere bağlı olup bunun önemli bir kısmı da (%27) anız yangınlarından kaynaklanmaktadır. Anız yangınları ise kırsal bölgelerde görülmektedir. Bu noktadan hareketle Seyyar Çevre Eğitim Araçları projesinde çiftçileri bir yerde toplamak yerine fazla zaman kaybına sebep olmadan oldukları yerde eğitim verilmesi tercih edilmiştir.

Planlama aşamasında kaynaklar, hedef gruplar, zamanlama, temel hedefler ile mesaj içerikleri ortaya konulmuştur. Öncelikle merkez ve bağlı genel müdürlükler arasında görev paylaşımına gidilerek araçların arıza-bakımı, konaklama, tiyatro gruplarının belirlenmesi gibi işler belirlenerek dağıtılmıştır. Proje 3 dönem olarak planlanmıştır:

1. Dönem: Nisan–Haziran 2010: Temel hedef kitle ilköğretim düzeyindeki öğrenciler olduğu için eğitim-öğretim döneminde planlanmıştır.

2. Dönem: Temmuz-Ağustos 2010: Temel hedef kitle orman yangınlarının yoğun yaşandığı yerlerde yaşayanlar olduğu için yangın riskinin yüksek olduğu Akdeniz sahil kesimi ile yaz ayları tercih edilmiştir.

3. Dönem: Eylül–Ekim 2010: Temel hedef kitle ilköğretim okullarındaki öğretmenler olduğu için eğitim-öğretim yılının başında planlanmıştır.

Projenin temel hedefleri;

- Başta çocuklar olmak üzere tüm vatandaşların çevre bilincinin ve doğal kaynaklarımızın korunması için alınabilecek bireysel tedbirlere dair farkındalığının artırılması,
- Toplumun tüm kesimlerinde “geri dönüşüm, karbon ayak izi, atık” gibi temel çevresel kavramların benimsetilmesi ve bilinirliğinin artırılması,
- Yerel yönetim temsilcilerinin farkındalık ve desteğinin artırılması,
- Halkın ve yerel basının yaşadığı bölgedeki çevresel kaynaklara ve çevre kirliliğine dikkatinin çekilmesi,
- Orman yangınlarının azaltılması için bölge insanın desteğinin artırılması,
- Öğretmenlere çevre eğitiminde rehberlik yapılması,
- Çevre koruma etkinliklerinde yer almak isteyen gönüllülere dair il bazında veri tabanı oluşturulmasıdır.

Proje bünyesinde belirlenen amaçlara ulaşmak üzere düzenlenen faaliyet ve etkinlikler için kaynak ve araçlar; personel ile materyal olmak üzere 2 düzeyde belirlenerek temin edilmiştir. Personel de “araç görevlisi” ve “proje görevlisi” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bakanlığa bağlı genel müdürlüklerin 25 bölge müdürlüğünden 2’şer kişi olmak üzere toplam 50 kişi olarak belirlenen araç görevlilerine araçların özellikleri, sorumlu oldukları illerdeki taslak program ve tarihler hakkında 2 günlük eğitim verilmiştir. Yine bölge müdürlüklerinden belirlenen proje görevlilerine ise proje hakkında bilgi verilerek uzmanlık alanlarında temel bilgilere yönelik hazırlık yapmaları istenmiştir. Materyaller ise yazılı ve görsel olarak hazırlanmıştır.

Planlama aşamasında projenin temel hedeflerinden biri olan atık pillerin doğaya verdiği zararın gösterilerek farkındalığın artırılması için Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı (ÇEVKO), Taşınabilir Pil Üreticileri ve İthalatçıları Derneği (TAP), Tüm Akü İthalatçıları ve Üreticileri Derneği (TÜMAKÜDER), Lastik Sanayicileri Derneği (LASDER), Petrol Sanayicileri Derneği (PETDER) gibi Atıkların Kaynağında Ayrı Toplanması Platformu (AKAT) üyeleri ile iletişime geçilerek projenin hedef kitlelerine ulaşmada destekleri istenmiştir. Bu kapsamda uzmanlık alanları ile ilgili eğitim materyalleri, atıkların kaynağında ayrı toplanması bilincinin oluşturulmasında yardımcı olabilecek materyal desteğinde bulunmaları talep edilmiştir.

Projenin uygulama aşamasında 22 Nisan’da yola çıkan ve 18 Haziran’da Ankara’ya geri dönen araçlar 5 güzergahta 81 il ve 136 ilçe merkezi ile toplam 303 noktayı ziyaret etmiştir. Seyyar Çevre Eğitim Araçları Projesi’nin ilk iki etabında kişilerin yaşadıkları yöredeki su kaynakları, endemik bitkiler, korunan türler gibi çevresel değerlere yönelik farkındalığını artırmak ve geri dönüşümün önemini anlatmak için yerinde bilgilendirme yolu seçilmiştir. Bu eğitimlerle, halkın ilgisi çekilerek çevre bilinci uyandırılmaya çalışılmıştır

(www.cevreormanegitimi.cob.gov.tr). Çocuklara yönelik olarak ise Orman Genel Müdürlüğü'ne bağlı Sincap Tiyatro Ekipleri, araçların açılır platformlarında animasyonlar ve daha önceden belirlenen okullarda da tiyatro gösterileri gerçekleştirilmiştir.

Programlarda araçları valiler, belediye başkanları gibi ildeki yerel yöneticilerin yanı sıra yerel basın da ziyaret etmesi sağlanmıştır. Böylece hem devlet-vatandaş ilişkilerinin geliştirilmesine hem de yerel düzeyde kamu-STK ve STK-yerel basın işbirliğinin artırılmasına yönelik kamusal halkla ilişkiler etkinlikleri gerçekleştirilmiştir.

STK'lardan eğitici broşür ve kısa filmler ile atık pil ve atık yağ toplama kapları, ayrı renklerde atık kağıt, plastik, cam kumbaraları temin edilmiştir. STK'larca temin edilen Atık Pil Toplama Kumbaraları ile "Atmayın, bize getirin tabiatı tahrip etmesin!" sloganı ile başta öğrenciler olmak üzere tüm ziyaretçilerden atık pil toplanmıştır. Etkinliklerde yaklaşık yarım milyon atık pil toplanarak, TAP Derneği'ne teslim edilmiştir. En fazla atık pil toplanan 5 okuldaki öğrencilere 5 Haziran Dünya Çevre Günü'nde çeşitli hediyeler verilmiştir.

Ayrıca STK'lara planlanan etkinlik programı ve tarihler hakkında bilgi verilerek araçların bulunduğu illerde bilinçlendirme çalışmalarında eğitim amaçlı katkıda bulunabilecek eğitimli gönüllüler istenmiştir. İl programları sırasında ilde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları araçların yanında stant kurarak çevre eğitimi verme ve hizmetlerini halka yüz yüze anlatma imkanı bulmuştur.

Proje neticesinde;

- Araçları ziyaret edenlere 400.000 bine yakın bilgilendirici broşür dağıtılmış,
- 81 ilde 500.000'den fazla fidan dağıtılmış,
- Okullarda 550'den fazla tiyatro oyunu sergilenmiş,
- 70.000'den fazla çevre gönüllüsü formu toplanmıştır.

Ülkemizde çevre eğitimindeki eksiklerden biri de kuruluşların düzenlediği eğitimlere katılanların yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi demografik özellikleri konusunda kayıt tutulması sebebiyle daha sonra istenilen bilgilere ve eğitim gören kişilere ulaşamamasıdır. Seyyar Çevre Eğitim Araçları Projesi'nin ilk 2 etabında araçları beş milyondan fazla kişi ziyaret etmiş ve bu ziyaretler sırasında bir milyondan fazla kişi tarafından Çevre Gönüllüsü Formu doldurulmuştur. Kişinin adı, soyadı, telefonu, e-mail adresi, eğitim durumu ve ilgi duyduğu çevresel konulara dair bilgilerin bulunduğu formlar ile bakanlık bünyesinde bir veri tabanı oluşturulmuş ve ilgili konularda kişilere e-mail ile bilgilendirme yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca ilgili STK'lar ile iletişim bilgileri paylaşılmış ve böylece çevre gönüllüsü olmak isteyen kişiler ile çevre konusunda özellikle de geri dönüşüm konusunda çalışan STK'ların işbirliğine imkan sağlanmıştır. Projenin 3. eta-

binda ise toplam 3.439 ilköğretim çevre kolu öğretmenine eğitim verilmiş olup eğitim verilen tüm öğretmenlerin iletişim ve kişisel bilgileri onayları doğrultusunda kayıt altına alınmıştır. Böylece gelecek dönemde benzer bir çevre eğitimi projesi uygulanması halinde eğitim gören öğretmenlerden eğitici olarak faydalanılabilecektir.

SONUÇ

Çevre sorunlarının çözümünde toplumun her şeyden çok bilinçlenmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Çevre bilincinin kazandırılmasında en önemli etken olarak görülen çevre eğitiminin, toplumun tüm üyelerine ulaştırılarak her yaş grubu ve meslekte çalışan bireylerin çevre eğitimi konusunda bilgilendirilmesi son derece önemlidir ancak çevre eğitimi okuldaki resmi müfredatla sınırlandırılacak bir konu değildir. Erten (2005) ve Özdemir (2010) yaptıkları çalışmalarda, arazide yapılan faaliyetlerin çevre eğitimine önemli katkı sağladığı sonucuna varmışlardır. Bu bağlamda Seyyar Çevre Eğitim Araçları gibi projeler önemli ve faydalı olmakla birlikte sayıca yetersizdir.

Toplumun her kesiminin destek ve işbirliği ile hem kamu ve özel kuruluşlarca hem de STK'larca düzenlenecek çevre eğitiminin sayı ve niteliğinin artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda STK'lar büyük önem taşımaktadır. STK'lar, çeşitli faaliyetleriyle toplum hayatını önemli ölçüde etkileyebilmekte, insanları bilgilendirip eğitebilmektedir (Karataş 2014: 856). Etkinliklerinin genellikle coğrafi ve özel olarak sınırlı olduğunu ya da belli bir ülkede çoğu zaman dar bir bölge içinde belli bir tematik amaç üzerinde etkin olduklarını belirten Ryfman (2007: 31), STK'ların olanaklarının yetersizliğine vurgu yapmaktadır. Kamu ve özel kuruluşlar ile STK'lar tarafından çevre eğitimi etkinlikleri düzenlenirken, kurum ve kuruluşlar arasında eşgüdüm ve koordinasyona önem verilmesi daha geniş hedef kitleye ulaşılmasına katkıda bulunabilir. Seyyar Çevre Eğitim Araçları Projesi bu konuda yapılmış örnek bir çalışmadır ancak projenin çevrenin korunması konusundaki genel ve uzun vadeli hedeflerine ulaşılabilmesi için uzun bir süreye ve süreklilik arz eden, inatçı kamusal halkla ilişkiler etkinliklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Sivil toplum kuruluşları da çalışmalarını yürütürken genellikle diğer STK'larla ortak hareket etmektedir. Çevre eğitiminin iki temel kavramı işbirliği ve sürekliliktir. Parça parça küçük ölçekli kampanyalar da faydalı olmakla birlikte ilgili tüm toplumsal kesimlerin geniş katılımıyla gerçekleştirilecek ortak proje ve çalışmaların artırılmasına ve tekrarlanarak sürdürülmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

SONNOTLAR

(1) 2003 yılında Çevre Bakanlığı ile Orman Bakanlığı birleştirilerek "Çevre ve Orman Bakanlığı" kurulmuştur. 2011 yılında ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Orman ve Su İşleri Bakanlığı olmak üzere tekrar ayrılmıştır.

(2) Sivil Toplum Kuruluşu, Non-Governmental Organization (NGO) yerine kullanılmış olup "NGO" terimi, resmi olarak ilk defa 1950'de Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından herhangi bir devlete bağlı olmayan, kar amacı gütmeyen ve Birleşmiş Milletler'e danışmanlık statüsüyle bağlı örgütleri tanımlamak için kullanılmıştır. NGO, bazen "sivil toplum örgütleri" bazen de "gönüllü kuruluşlar" ya da "üçüncü sektör" olarak çevrilmektedir.

KAYNAKLAR

Aslan M ve Kaya G (2004) 1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5(1), 210-221.

Bahar M (2000) Üniversite Öğrencilerinin Çevre Eğitimi Konularındaki Ön Bilgi Düzeyi, Kavram Yanılgıları, 5. Uluslararası Ekoloji ve Çevre Sorunları Sempozyumu, 1-3 Kasım 2000, Ankara.

Bamberg S and Moeser G (2007) Twenty Years After Hines, Hungerford, and Tomera: A New Meta-analysis of Psycho-social Determinants of Pro-environmental Behaviour, Journal of Environmental Psychology, 27(1), 14-25.

Biber A (2009) Halkla İlişkiler Çalışmalarının Dünü, Bugünü ve Geleceğine İlişkin Bir Değerlendirme, İletişim, 29, 134-148.

Bozkurt O ve Cansüğü Ö (2002) İlköğretim Öğrencilerinin Çevre Eğitiminde Sera Etkisi ile İlgili Kavram Yanılgıları, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23, 24-34.

Bozkurt Ö (1998) Kamu Yönetimi Sözlüğü, TODAİE, Ankara.

Budak S (2000) Avrupa Birliği ve Türkiye Çevre Politikası, Büke Yayınları, İstanbul.

Cutlip S M and Center A H (1978) Effective Public Relations, Englewood Cliffs, NJ:Prentice Hall.

Çakmak A ve Kilci F (2011) Kamu Yönetiminde Halkla İlişkilerin Yeri ve Önemi, Kamu-İş, 11(4), 219-270.

Çevre Durum Raporu (2010) T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Ankara.

Erten S (2005) Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Çevre Dostu Davranışlarının Araştırılması, Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi, 28, 91-100.

Geray H (2002) Halk Eğitimi (2. Baskı), İmaj Yayınevi, Ankara.

Haktanır G ve Çabuk B (2000). Okulöncesi Dönemindeki Çocukların Çevre Algıları, IV. Fen Bilimleri Eğitimi Kongresi, Hacettepe Üniversitesi, 6-8 Eylül 2000, Ankara, 76-81.

Huckle J (1993) *Environmental Education: A View From Critical Theory*, J Fien (Eds), *Environmental Education: A Pathway to Sustainability*, Deakin University Press, Geelong, 41-69.

Karataş A (2014) *Toplumda Çevre Bilincinin Yaygınlaştırılmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Türkiye Örneği*, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, 9 (2) Winter, 855-867.

Kazancı M (1997) *Kamuda ve Özel Sektörde Halkla İlişkiler*, Turhan Kitabevi, Ankara.

Kırışik F (2013) *Çevre Alanındaki Faaliyetlerde Yaklaşım Değişimi: İdare ile Sivil Toplum Kuruluşlarının Ortak Çalışması*, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 333-346.

Ledinghama J (2001) *Government-Community Relationships: Extending the Relational Theory of Public Relations*, *Public Relations Review*, 27(3), 285-295.

Özdemir O (2007) *Yeni Bir Çevre Eğitimi Perspektifi: "Sürdürülebilir Gelişme Amaçlı Eğitim"*, *Eğitim ve Bilim*, 32 (145), 57-64.

Özdemir O (2010) *Doğa Deneyimine Dayalı Çevre Eğitiminin İlköğretim Öğrencilerinin Çevrelerine Yönelik Algı ve Davranışlarına Etkisi*, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 125-138.

Özer A (2002) *Türkiye'de Çevre Sorunlarının Çözümünde Kamuoyu Desteğinin Önemi*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Öztaş F ve Kalıpçı E (2009) *Teacher Candidates' Perception Level of Environmental Pollutant and Their Risk Factors*, *International Journal of Environmental & Science Education*, 4 (2), 185-195.

Palmer J A (1998) *Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise*, Routledge, New York.

Ryfman P (2007) *Non-governmental Organizations: An Indispensable Player of Humanitarian Aid*, *International Review of the Red Cross*, 89 (865), 21-45.

Sancar K N (2005) *Çevre İçin Halk Eğitimi Türkiye Japonya Örneği*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Şahin N F, Cerrah L, Saka A ve Şahin B (2004) *Yüksek Öğretimde Öğrenci Merkezli Çevre Eğitimi Dersine Yönelik Bir Uygulama*, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (3), 113-128.

Şentürk M (2005) *STK'larda Halkla İlişkiler Uygulamaları*, *Sivil Toplum*, 3 (9), 99-114.

Çevre Eğitiminde Kamusal Halkla İlişkiler ve STK'lar İle İşbirliği

Şirin S (2002) Türkiye’de Çevre Politikalarının Oluşum Sürecinde Gönüllü Çevre Kuruluşlarının Rolü, TODAİE, Ankara.

www.cevreormanegitimi.cob.gov.tr, erişim tarihi: 01.06.2013

www.yesilkutu.net, 02.04.2015

www2.cevreorman.gov.tr/Ucep.html, erişim tarihi: 02.04.2015

Yavaş H ve Palabıyık H (2006) Sivil Toplum Kuruluşlarının Çevre Koruma ve Kullanma Dengesi Açısından Rolü ve Önemi, 3. Uluslararası STK'lar Kongresi, Erişim Tarihi: 09.06.2015, <http://members.comu.edu.tr/hpalabiyik/makale/b7.pdf>.

Yılmaz A, Bozkurt Y ve Taşkın E (2005) Doğal Kaynakların Korunmasında Çevre Yönetiminin Etkinliği, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (1), 15-30.